

OSHKORALIK: GORBACHEVNING PARADOKSAL SIYOSATI

Yuldashev Akmal Kurbanbayevich

Sharof Rashidov nomidagi

Samarqand davlat universiteti

Mustaqil tadqiqotchisi (PhD)

Annotatsiya: 1985 yildan Sovet hukumatiga kelgan M.S.Gorbachevning oshkoralik siyosatining xalqaro maydonda kutib olinishi, shuningdek ichki siyosatda uning naqadar ishonchsiz reja ekanligi, kuch tuzilmalari va “Oshkoralik”ning qarama qarshilik holatida faoliyat olib borilganligi haqida tahlil qilinadi. Senzura amaliyoti, G‘arb mediasi ta’siri va ichki matbuotning erkinlashuvi haqida atroflicha yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Oshkoralik, Qayta qurish, kommunizm, Politizdat, Islohot, Tarixiy lahza, Postsovet, Gulag, Mafkura, Suxoy zakon, Siyyosiy suiqasd, Sovuq urush, Amerika ovozi, “Vzglyad”, Berlin devori.

Gorbachev bilan bu nuqtai nazarni ta’kidlaydigan eng muhim intervyu uning 1988 yilda "KPSS Markaziy Komiteti (politizdat) siyosiy adabiyotlarini nashr etish"ga bergan javobi bo‘ldi. Gorbachevning so‘zlariga ko‘ra, "Sovet Ittifoqida hozir 2,5 million targ‘ibotchi va ko‘ngilli bor. Taxminan AQShdagi davlat maktablari o‘qituvchilari soniga teng."¹ Boshqacha aytganda, u xalq e’tiborini o‘ziga qaratib, o‘zini milliy qahramon sifatida ko‘rsatishni maqsad qilgan. Gorbachev o‘zining birinchi islohotlarini ommaviy axborot vositalarini tanqid qilishdan boshladi, chunki u matbuot qanday kuchga ega ekanligini yaxshi bilar edi. Birinchidan, u barcha "Pravda" nashrlari bosh muharrirlarining katta yig‘ilishini chaqirdi.² Bu yig‘ilish e’tiborga loyiq edi, chunki bu, Kommunistik partiya kotibining birinchi marta bunday tadbirda ishtirok etishi edi.³ Sababi, undan burungi Bosh kotiblarning birortasining ham buning kabi yig‘ilishga hojati bo‘lmagan, chunki butun matbuot Sovet kuch tuzilmalari nazorati ostida bo‘lgan. Gorbachevning “Pravda”ni boshqarishda ham ishtirok etgani haqida maxsus

¹ Советский политический словарь: Краткий словарь-справочник агитатора-информатора (Short Dictionary and Reference Book for the Agitator and political information Specialist) Moscow. Politizdat 1988.

Рр.208-209

²Горбачев в редакции «Правды» (М. S. Gorbachev as amended by Pravda). Pravda 1989.Page 1 October 24,

³ Горбачев в редакции «Правды» (М. S. Gorbachev as amended by Pravda). Pravda 1989.Page 1 October 24,

nashrdagi maqolalarda aytilgan.⁴ Gorbachevning tashrifidan soʻng deyarli barcha ommaviy axborot vositalaridagi islohotlari tezlashdi. Jurnalistlar "Qayta qurish" haqidagi yangiliklarni tarqatish va uning gʻoyasi hammaga yetib borishini taʼminlashga daʼvat etildi. Biroq, Sovet kuch tuzilmalari qoidalari oʻz kuchida qoldi. Chunki Gorbachev, davom etayotgan senzura unga buni amalga oshirishga toʻsqinlik qilmoqda, deb hisobladi, ammo bu ham ish bermadi. Keyin Gorbachev barcha gazetalarning bosh muharrirlarini almashtirishni boshladi. Hatto "TASS" va "Pravda"ning bosh muharrirlari ham egallab turgan lavozimidan olib tashlandi.⁵ Kommunistik tuzumdagi rahbarlar odatda ikki usulda ishdan olinar edi. Birinchisi, butunlay ishdan ozod etilar, ikkinchisi boshqa quyi mansabga oʻtkazilardi. Gorbachev esa uchinchi yoʻlni afzal koʻrdi, yaʼni bosh muharrirlar oʻz funksiyalarini oʻzgartirishdi. U "Qayta qurish"ni yangi shakllangan ichki tizimdan ajratib koʻrsatish orqali oʻrnak boʻlmoqchi boʻldi (Stalinning tipik kommunistik rejimi 1933 yilda allaqachon besh yillik davlat rejasini tuzgan edi, u 1985 yilgacha davom etdi).⁶ Baʼzi gʻarb siyosiy tahlilchilari koʻpincha, rus radikallarini Gorbachevga qadar butunlay konservativ boʻlgan sovet odamlarini chet el matbuoti taʼsiri uchun xavfsiz qilib qoʻygan, deb hisoblaydi. Lekin bu SSSRdagi siyosiy islohotlarning sekin surʼatini bilvosita tanqid qila boshlagan boʻlsa-da bu juda katta omil edi.⁷ Gorbachev davridagi oʻzgarishlar surʼati 1987 yildan keyin keskin tezlashdi. Albatta, Sharqiy Yevropa hukumatlari 1989 yilda ancha tez oʻzgardi, ammo bu hayratlanarli emas. Sharqiy Yevropa aholisining koʻpchiligi oʻz kommunistik hukumatidan qutulmoqchi boʻlib, chet el matbuotini bu hukumatning ustidan nazorat vositasi sifatida qabul qildi.⁸ Varshava shartnomasida kommunizm, sovet rahbariyati harbiy kuch ishlatishga tayyorligini koʻrsatgan taqdirdagina omon qolishi mumkin deb koʻrsatilgan edi. Taʼsiri ostidagi qoʻgʻirchoq davlatlarni himoya qilish uning oxirgi chorasi sifatida qaralgan. Bundan farqli oʻlaroq, Sovet Ittifoqi avtoritar inqilobgacha boʻlgan tarixi va oʻn yillik repressiv kommunistik boshqaruv (xoh avtokratik yoki oligarxik) bilan "mahalliy" kommunistik hukumatga ega edi. Shunday qilib, Rossiyaning atigi 3 yil ichida yuqori darajada markazlashgan siyosiy tuzilmadan siyosiy plyuralizm va raqobatbardosh saylovlarga oʻtishi ajoyib yutuq boʻldi.

⁴ Горбачев в редакции «Правды» (M. S. Gorbachev as amended by Pravda). Pravda 1989. Page 1 October 24, Eslatma: Gorbachev ushbu uchrashuvni rejalashtirmagan holda tashrif buyurishi barchani hayron qoldirgan edi.

⁵ Shane 1995. Pp, 212-245

⁶ А.Романов, Сталинский план реконструкции столицы (Stalin's plan for the reconstruction of the capital). Moskovskaya Pravda 2001 November 09. P, 4

⁷ Michayel Kort, A Briyef History of Russia. Boston University. Pp, 152-194

⁸ Fiona Hill and Clifford Gaddy, The Siberian Curse: How Communist Planners Left Russia Out in the Cold (Washington, D.C., 2003).

Gorbachevning 1988 yil yozida XIX partiya konferensiyasida qabul qilgan asosiy qarorlaridan biri, faqat 1989 yilda siyosiy samara berdi. Bu SSSR parlamentiga haqiqiy vakolatlar berish bo'yicha bahsli islohot edi. Hatto, vakolatlar berilgan bo'lsa ham, bunday islohotlarning eng asosiylaridan biri edi. 1989 yili vazirlik lavozimlariga tayinlanganlarning 13 foizini ishdan olishga zo'rg'a erishildi.⁹ "Islohot" so'zi 80-yillarning oxirlarida sovet tuzumi doirasida sodir bo'lgan o'zgarishlarni tavsiflash uchun mos emasdek edi. Gorbachev XIX partiya konferensiyasi natijalarini "tarixiy lahza" deb ataganida to'g'ri bo'ldi, chunki uning konferensiyadagi asosiy nutqida bu islohotlarning maqsadi "bir siyosiy tizimdan ikkinchisiga tinch, uzluksiz o'tish"ga urinish ekanligini tantanali ravishda ta'kidladi.¹⁰ O'zgartirish maqsadi liberallashtirishdan to'liq miqyosda demokratlashtirishga o'tdi, ammo demokratlashtirish yakuniy maqsad emas, balki jarayonga aylanib qoldi xolos. Sovet tuzumi Gorbachev yoki uning postsovet Rossiyadagi vorislari davrida to'liq demokratiyaga aylanmasa ham, u hech bo'lmaganda nazariy jihatdan ko'p madaniyatli va kommunistik jamiyatdan ajralib turdi. Xulosa qilib aytganda, SSSR 1991 yilda parchalanib ketgan, ammo 1989-90 yillarda sovet kommunizmi allaqachon tugatilgan edi. Gorbachevning siyosati haqida Miroslav Bujkevich tahlili aniqroq tasavvur beradi. Buykevich o'zining 1989 yilda "Pravda" gazetasida chop etilgan "Fikrlar, fikrlar, fikrlar (Mneniya, mneniya, mneniya)" maqolasida qayd etadi: Bugungi kunda Gorbachevning islohotlari o'zini muvaffaqiyatli ko'rsatmoqda. Biroq, bu holatni tan olmaydigan bir qancha parlament vakillari islohotga qarshi. Aslida, ko'pchilik bularning barchasi bizning tafakkurimizga bog'liqligini bilmaydi. Vakillarning o'zlari orasida bu e'tirozlarning paydo bo'lishini ham boshlangan islohotlar natijasi deb hisoblash mumkin, – deyiladi muallifning hisobotida.¹¹

Gorbachev 1986 yilda «Oshkoralik»ni e'lon qilganidan keyin siyosiy sahna yana-da jonlandi. Bu holat ba'zi deputatlar va Sovet kuch tuzilmalarini qoniqtirmadi. Ayniqsa, Gorbachevning xatti-harakatlari. 1989 yilda Gorbachevning o'ziga o'z chiqishlari bir-biriga zid bo'lib tuyula boshlagan edi, u axborot tarqatilishini tartibga solish muhimligini, teran anglay boshlagan edi. Eslatib o'tamiz, 1988-1991 yillarda nashrlar hukumat harakatlariga ommaviy ravishda qarshi chiqq boshlagan. Sovet kuch tuzilmalarini hatto to'g'ridan-to'g'ri tanqid qilishgacha borgan. Biroq, Markaziy va Sharqiy Yevropadagi o'zgarishlardan so'ng

⁹ Archiye Brown, *The Rise of Non-Leninist Thinking about the Political System*. PalgraveMacmillan, London 2004. Pp, 19-40

¹⁰ Archiye Brown, *The Soviyet Union: Reform of the System or Systemic Transformation?*Cambridge: Cambridge University Press. 2004, pp. 64-78.

¹¹ Мирослав Бужкевич. Мнения, мнения, мнения (Opinions, Opinions, Opinions). Pravda page1. June 5, 1989.

hukumat umuman tanqid ostiga olindi. Gorbachevning yangi siyosati senzura bo'lgan ehtiyojni aks ettirdi.¹²

Rossiyada kommunizmdan demokratiyaga o'tish tez kechgan bo'lishi mumkin, lekin bu demokratiya va o'zboshimchalik kombinatsiyasi bo'ldi. Birlashgan Qirollikda (Angliya) demokratiyaga o'tishdan farqli o'laroq, agar o'zgarishlar shu qadar bosqichma-bosqich bo'lsa, ijtimoiy islohot uchun muayyan vaqtni aniqlash deyarli imkonsiz bo'lar edi. SSSRda bu jarayonni to'g'ridan - to'g'ri 1989 yilga bog'lash mumkin. Bunda yanada jonli va samarali institutsionallashtirish demokratiya, ehtimol, bo'lar edi. Lekin Gorbachev ikkita o'ziga xos muammo (oldindan shakllangan kommunizmga qaytish yoki yangi kommunizm konsepsiyasini eskisiga moslashtirish) bo'yicha qarama-qarshi tanlov oldida qoldi. Ya'ni yillar davomida bularni teskarisiga aylantirgan demokratlashtirish jarayoni juda tez sodir bo'ldi. Gorbachev "Taym" jurnaliga bergan intervyusida ham shuni ta'kidladi.¹³ Gorbachev ushbu muhokama sessiyasida SSSRda "antikommunistik faoliyat" boshlanishini va bu muammolar bo'yicha o'zining kelajakdagi pozitsiyasini allaqachon belgilab qo'yganligini ko'rsatdi. Ko'pchilik, ayniqsa Sovet kuch tuzilmalari, bu suhbatni dastlab oddiy savol-javob sifatida qabul qildi. Biroq, 1989 yilga kelib, uning nazariyalari amaliy jihatdan doimiy ravishda namoyon bo'la boshladi. SSSRning iqtisodiy muammolari kuchayib borayotganini ta'kidlagan holda, Gorbachev bu tsenariy (OAV erkinligi) sezilarli islohotlarga olib kelishini kutmagan edi. Natijada, Gorbachev yana bir bor ommaviy axborot vositalari ustidan nazorat o'rnatishga harakat qildi va 1989 yilga kelib, Sovet kuch tuzilmalari bir necha ommaviy axborot vositalarini senzura qilishni qayta boshladi.¹⁴

OAVni senzura qilish yana bir bor kuchaytirildi. 1988 yilda Ideologiya (Mafkura) qo'mitasi raisi Vadim Medvedev «Gulag» haqidagi bir qator tanqidiy maqolalarga ijobiy javob berdi. Bu uning fikricha, Gorbachev "Oshkoralik"ining ijobiy jihati edi.¹⁵ Matbuotda kutilmagan keskinliklar yana sezila boshladi, bu ham ushbu tahlilning e'lon qilinishiga turtki bo'ldi. Bu keskinliklarni yashirish uchun hukumat bu tanqidlarni ochiqdan-ochiq tan olgani va tilga olingan muammolarni hal qilish uchun harakat qilayotgani haqidagi maqolalar chiqara boshladi. 1989-1991 yillardagi matbuotda tanqidiy eshittirishlar va nashrlar ustunlik qildi.¹⁶

¹² Archiye Brown, *The Rise of Non-Leninist Thinking about the Political System*. PalgraveMacmillan, London 2004. Pp, 19-40

¹³ Ответы М.С. Горбачева американскому журналу Time [MS Gorbachev's Answers to the American Time Magazine], Pravda, September 2, 1985, pp. 1-2.

¹⁴ Shane 1995. Pp, 160-180

¹⁵ Вадим Медведов. Горбачев выступает оксюморонам (Gorbachev speaking in oxymorons). Pravda, Page 4. September 25, 1988

¹⁶ Pravda maqolalariga qarang: 1987.02.28, p, 3, 1987.06.28, p, 2, 1988.06.02, p, 3, 1988.06.28, p, 4, 1989.03.09, p, 2, 1989.08.30, p, 3, 1990.06.30, p, 2, 1990.09.15, p, 4, 1990.10.03, p, 3, 1991.01.10, p, 3 and others.

Buning asosiy izohi shundaki, Ittifoqning oldingi tarixida tanqidiy maqolalarning Sovet kuch tuzilmalari tomonidan senzurasiz chop etilishi yoki efirga uzatilishi juda qiyin edi. Endi bu holat keng jamoatchilik uchun katta qiziqish uyg'otdi. Ammo bunday tanqid qilish ommalashishi siyosiy tabaqaga ancha yoqmas edi. Chunki tanqid qilingan ko'plab voqealar haqiqiy odamlarga ularning hayotiga ta'sir qilishi mumkin. 1989-1991 yillarda Sovet kuch tuzilmalari ham "Amerika Ovozi" yoki G'arb ommaviy axborot vositalari tomonidan efirga uzatiladigan muhim dasturlari senzurasini e'tiborsiz qoldira boshladi.¹⁷ 2006 yil Sovet Ittifoqi bo'yicha ekspert Leonid Mamut "Rossiyskaya gazeta"si muxbiriga bergan intervyusida u Gorbachev davrini quyidagicha tavsifladi:

...butun Ittifoq oshkoralik va ommaviy axborot vositalarining ta'siri tufayli totalitar tuzumdan qutulish istagini boshlagan edi. Bu uning barcha tahlillarini birlashtiruvchi maqsaddir, chunki u Sovet kuch tuzilmalarining senzurasini va iqtisodiy qiyinchiliklarni ochiq muhokama qilishi jamoatchilik noroziligini kuchayishiga sabab bo'ldi. 1991 yil 17 martda Sovet Ittifoqining saqlanib qolishi bo'yicha referendum natijalariga ham Sovet kuch tuzilmalari ta'sir qilgan deb hisoblangan, chunki natijalar ijobiy bo'lgan. Biz Sovet kuch tuzilmalari senzurasini Sovet Ittifoqining oxirigacha davom etganini ko'rishimiz mumkin. Biroq, Gorbachev so'nggi ikki yil davomida Sovet kuch tuzilmalariga pul tikdi (Senzurani kuchaytirishni xohladi).¹⁸

1988 yil oxirida, Gorbachevning qarama-qarshi strategiyasi shakllantirildi va 1989 yil oxirida u jiddiy ravishda ishga tushirilganda jarayonlar juda keskinlashdi. Gorbachev o'zining yangi media siyosatini rasmiy uchrashuvlarda ko'tara boshladi.¹⁹ Gorbachev o'zining "Oshkoralik" dasturini targ'ib qilishda davom etdi: «Bizga oshkoralik kerak, lekin biz uning ijtimoiy erkinlikka mos kelishiga ishonch hosil qilishimiz kerak. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, biz oshkoralik ijtimoiy muammolarni hal qilishini va yechim topishini xohlaymiz. Biz shunchaki demokratiya va oshkoralikka yopishib qola olmaymiz. Oshkoralik bizning sotsial demokratiyamizga erishishdagi asosiy maqsaddir. Bizning ijtimoiy ongimizga ta'sir qiladigan g'oyalar oshkoralikka bog'lanmasligi kerak. Oshkoralik misoli "deraza pardasi"dir. ... Pardani ochish yaxshi, lekin derazaning ochilishi hali ham xavfli.»²⁰

Bosh kotibning Bu bayonoti Sovet kuch tuzilmalari senzurasiga jang qilish imkoniyatini berdi. Gorbachevning bu so'zlariga bir izoh, ya'ni "Amerika Ovozi" va boshqa

¹⁷ Pravda maqolalariga qarang: 1987.02.28, p, 3, 1987.06.28, p, 2, 1988.06.02, p, 3, 1988.06.28, p, 4, 1989.03.09, p, 2, 1989.08.30, p, 3, 1990.06.30, p, 2, 1990.09.15, p,4, 1990.10.03, p,3, 1991.01.10,

p, 3 and others. Note: These articles discussed about censorship and critique of communist regime.

¹⁸ Екатерина Добриенена, «Совет Экспертов. Уйти, что остаться?», Российская газета. 25 декабря 2006 г., с. 19.

¹⁹ ТАСС. Визит Михаила Горбачева на ФГР (Mikhail Gorbachev's visit to FGR). Pravda 1989 June 13, p, 5.

²⁰ Ответы М.С. Горбачева на вопросы корреспондента "Правды" (MS Gorbachev's Answer to the Questions of a Pravda Correspondent). Pravda 1990 February 21, p, 1.

G'arb ommaviy axborot vositalarining faoliyati SSSR hududida juda ustun bo'lib, ichki ijtimoiy hayotning tez sur'atlarda rivojlanishiga sabab bo'lganligi uchun, aynin shunday yo'l tutgan bo'lishi mumkin. Bu bayonotdan keyin unga qarshi fikrlar matbuotda ochiq aytila boshlagan edi. Masalan Gorbachevning tarixchisi va Litvalik adabiyotshunos Tomas Venclova: "Oshkoralik" g'oyasi bu Gorbachevning qalbidagi o'zgarishlarni aniq aks ettiradi. Ya'ni, "...oshkoralik - ideal so'z erkinligini bekor qilish uchun byurokratlarning ixtirosidir."²¹ Bu kabi bayonotlardan keyin senzura nima qilishga ham ikkilanib qolgan edi.

Oshkoralik haqidagi kutilmagan yangiliklar va maqolalar 88-yillarning oxirlarida ko'payishda davom etdi. "Gulag davridagi oshkoralik" yoki "KGB va Oshkoralik"²² kabi maqolalar Sovet kuch tuzilmalari ta'sirini cheklash maqsadida maxsus yozilgan. 1989 yildan buyon bu kabi maqolalar ko'payib bora boshladi. Qayta tiklanayotgan senzura va tashviqot natijasida matbuot va ommaviy axborot vositalari sekinlashdi va ma'lumotni yashirish tajribasi yana ishga tushdi. Oxir-oqibat, Sovet kuch tuzilmalarining yana bir operatsiyasi davom ettirilib, matbuotni nazoratga ola boshladi: Senzura siyosati, GULAG kabi avval shakllangan jarayonlarni tiklash haqida o'lay boshlagan edi. Bunday o'zgarishlarga qisman yaqinlashib kelayotgan prezidentlik saylovlari sabab bo'ldi. Hatto rejimni jiddiy tanqid qilgan "Samizdat" ham birdaniga Siyosiy byuro va Kommunistik partiya manfaatlarini himoya qila boshladi.²³ Senzura yana barcha nashrlar va ommaviy axborot vositalarini qamrab oldi, lekin boshqa tomondan «Oshkoralik» buni inkor qilardi. Aynan mana shu holatda qarama-qarshi siyosiy jarayon yuz berayotgan edi.

1991 yilning 25 dekabr kuni SSSR prezidenti M.S. Gorbachev o'z lavozimidan ketdi. O'z ixtiyori bilan ketdi – bunaqasi mamlakat tarixida bo'lmagan. Uning bu lavozimda bosib o'tgan yo'lini biz tarixning shonli sahifalari sifatida talqin eta olmaymiz. Lekin, bu haqda fikr-mulohazalar turlicha. Kimlardir u mana shu missiyani o'z gardaniga oldi, deb uning ishini oqlamoqchi bo'ladi. Totalitar rejimga barham berganini eng oliy ish deb, buning tasdig'i sifatida unga berilgan Nobel mukofotini misol keltiradi.

Boshqa bir talay kishilar uni ulug' bir jamiyatni parchalanib ketishida, qudratli bir davlatni kunfayakun qilganlikda ayblaydi. Sovet ittifoqining inqirozga yuz tutishida uning layoqatsizligini pesh qilishadi.

Hamma uchun birdek taalluqli bir haqiqat bor – buni bizga islom singdirgan: "Hujjat bilan gapir", deb marhamat qilgan Alloh "Baqara surasida". Shunday ekan, SSSRning taqdirida katta o'rin tutgan Gorbachev faoliyatini ilmiy tadqiq qilib, u yo'l qo'ygan bir qator xatolarni qayd etgan siyosatshunoslar, tarixchilarning xulosalariga e'tibor qaratamiz.

1. "Suxoy zakon" – spirтли ichimliklar ishlab chiqarishga barham bergani

²¹ Shane, 1994, pp. 62-64

²² ТАСС: КГБ и гласность (KGB and Glasnost). Pravda 1989 May 1

²³ В.Торопов, Мысли о честности в слухах о публичности (Honesty Thoughts In RumorAbout Publicity) Pravda 1988 March 14. P, 2.

Gorbachevning o‘z faoliyati davrida yo‘l qo‘ygan xatolaridan biri, bu – “Suxoy zakon” – spirtli ichimliklarni ishlab chiqarishga barham beradigan qonunni qabul qilgani bo‘ldi. Bu qonun juda qisqa muddat: 1985-87 yillar mobaynida amal qildi. Bu ming-minglab gektar uzumzorlarni yakson etilishiga va odamlarning noroziligiga sabab bo‘ldi. Oxir-oqibat o‘z maqsadlaridan voz kechishga olib keldi. “Shuning barobarida, deydi Sergey Markin – aholida ko‘payish jarayoni sodir bo‘ldi, o‘rtacha yosh miqyosi uzaydi, lekin aks ta‘siri bundan-da, achinarli bo‘ldi: jamiyatda hokimiyatga nisbatan ishonchsizlik va norozilik kayfiyati kuchaydi”.

2. Mo‘ljalni to‘g‘ri olishda chalg‘igani

Mixail Gorbachev yo‘l qo‘ygan xatolardan yana biri, buni o‘zi ham e‘tirof etgan, iqtisodiy sohada, xuddiki inqilobdan keyingi davrlarda bo‘lgani kabi og‘ir sanoatga emas, yengil sanoat va qishloq xo‘jaligini rivojlantirishga urg‘u berishi lozim edi. Vaholanki u, 1985 yilda hokimiyatga tepasiga kelishi bilan oq boshlangan alkogolli ichimliklarga qarshi kompaniyani boshladi. Aftidan, xolis maqsad nazarda tutilgan: odamlar salomatligi uchun kurash. Ammo oxir-oqibat, bu ichimliklar do‘konlarida bir necha soatlik navbatlarga, uning o‘rnini bosuvchi qalbaki maxsulotlardan ommaviy zaharlanishiga, qishloq xo‘jaligining deyarli butun sohasini yo‘q qilishga aylandi va natijada kompaniya to‘xtatildi, deb yozadi publitsist Vladimir Kornilov

3. KPSSni isloh qilgani

Gorbachevning dastlabki va o‘ta muhim xatolaridan biri, bu – KPSSning o‘zini demokratlashtirish uchun qilgan jonbozligi bo‘lgan. Tarixchilarning aytishicha, partiyani isloh qilish ishini barcha bo‘g‘inlarning o‘ziga tashlab qo‘yilgani noto‘g‘ri edi, uni bir markazdan turib boshqarish lozim bo‘lgan.

Buni oddiygina tushuntirish mumkin. Masalan, “Operatsiya Ё” filmi tomosha qilmagan kishi topilmasa kerak. Ana shu kinoqissada Vitsinning baland qilib terilgan tuvaklardan birini olish jarayoni aks etgan. U yuqoridan emas, pastdagi bir tuvakni oladi, va tepadagi bir qancha tuvaklarning qulashiga sabab bo‘ladi. Shu jihatdan olib qaraganda, Gorbachevning partiya sohasida o‘tkazgan islohoti uni mustahkamlashga emas, balki yemirishga xizmat qildi.

4. Demokratik qadriyatlar niqobi ostidagi ofatlar

Gorbachevning yana bir xatosini Sergey Kurginyan shunday izohlaydi. Uning fikricha, SSSR Prezidenti butun mamlakatni isloh qilish, aholining kichik bir qismining faravonligi uchun hududlarni yo‘qotish yo‘lini tutdi. Iqtisodiy barqarorlik ko‘rsatgichini millionlab fuqarolarning qashshoqlashuviga hisobiga amalga oshirdi.

5. Iqtisodiyotning zarariga siyosiy islohot

Bu ham Bosh kotibning, oqibati ayanchli kechgan xatolaridan biri, – deydi siyosatshunos, tarix fanlari doktori Vyacheslav Nikonov. – Oshkorlik bozor iqtisodiyoti munosabatlariga o‘tilmagan sharoitda mamlakatning moliyaviy tizimini titib yubordi.

"Iqtisodiyotni rejalashtirish siyosati aks ta'sir ko'rsatdi, oxir-oqibat SSSRning parchalanishiga sabab bo'ldi", — deb hisoblaydi mutaxassis. Planlashtirish siyosatidan bozor iqtisodiyotiga o'tish kechikib e'lon qilindi. Sababi, jarayonning tartibga soluvchi siyosiy kuch qolmagandi.

6. Siyosiy suiqasd

Mixail Gorbachevning eng achinarli xatosi, — deb hisoblaydi siyosatshunoslar. — Bu "siyosiy jihatdan o'zini o'zi o'limga mahkum qilgani" bo'ldi va voqea 1991 yilning sentyabrida sodir bo'ldi. O'shanda u mintaqalar rahbarlarining bosimi bilan xalq deputatlari s'ezida, o'zini o'zi tarqatishga ruxsat berdi. Bu bilan u silkinib turgan o'z mavqeiga uzul-kesil zarba berdi.

Sergey Markinning fikricha u ommaviy axborot vositalari ustidan nazoratni yo'qotdi. Natijada u iqtisodiyotni boy berish evaziga, siyosiy o'zgarishlar bilan mashg'ul bo'lib qoldi.

7. Forosga chekingani

Bu sohalarda natija tezroq ko'zga tashlanardi va aholining e'tiborini qozongan bo'lardi. Bu esa islohotlarni davom ettirish imkonini berardi. Yana bir xatosi, Foros oroliga chekingani bo'ldi. Bundan siyosiy muxoliflari bir musht bo'lib birikishga muvofaq bo'ldilar. Yana bir xatosi sifatida Gorbachev, Yelsin masalasida adashganini tan olgan.

Shu o'rinda nima uchun sobiq SSSRning sobiq rahbari yo'l qo'ygan bir qator xatolarni sanab o'tanimiz bejizga emas. Zotan, xuddi mana shu xatolar o'sha davrda Gorbachevning yutuqlari tarzida olqishlandi. G'arbning siyosiy rahbarlari unga hamdu sano aytishdi. Uni ko'klarga ko'tarishdi. Xorij ommaviy axborot vositalarining o'lmas mavzusiga aylantirishdi. Natijada u havolandi. Obrazli qilib aytganda, puflab shishirilgan sharga o'xshab qoldi. Uning bo'ynidan ip bog'lab, qayoqqa yetaklashsa o'sha yoqqa ketaveradigan o'yinchoq tusini oldi. Pufakning qismati esa bir xil: puflasang shishadi, puflayversang "paq" etib yoriladi.

"Gulag" tizimi qayta tiklanishi, ayniqsa, GDRni tark etayotgan xalqaro qochqinlar sonining sezilarli darajada ortishi bilan bir vaqtga to'g'ri keldi.²⁴ G'arbiy Germaniyaning erkinligi va qulayliklari haqida GDRda doimiy yashovchi aholi orasiga tinimsiz ma'lumotlar jo'natildi. Malakali xodimlarni yangi turmush va mehnat tarziga jalb qildi va umuman G'arbiy Germaniya ko'plab odamlarning e'tiborini ommaviy axborot vositalari yordamida o'ziga tortdi. Ayniqsa GDR fuqarolari G'arbiy Germaniyaning turmush tarzi va sifatli mahsulotlariga bo'lgan qiziqishlari tufayli, shuningdek g'arbcha inson huquqlari tushunchasi, Sharqiy blokda boshqa mamlakatlarga qaraganda, GDRni o'ziga ko'proq jalb qildi.²⁵ Natijada, ko'pgina Sharqiy nemislar uchun "Gulag" shafqatsiz siyosiy tizimning inkor etib bo'lmaydigan

²⁴ В.Большаков. Стратегии центров дезинформации "черной пропаганды" (Strategiyes of "black propaganda" disinformation centers).V. Bolshakov. P r a v d a 13 september 1977 year, page 4

²⁵ Manfred O. 'Media, Migrants and Marginalization: The Situation in the Federal Republic of Germany.' *The International Migration Reviyew*, Spring, 1984, Vol. 18, No. 1 (Spring, 1984), pp. 111-121.

namunasi sifatida gavdalandi. Sharqiy Germaniyada Berlin devori qurilgunga qadar davom etgan “miya oqimi” yuz berdi.²⁶

Shu sababli, Kompartiya o‘z navbatida, xorijiy OAV xabarlarini tarqatishni qiyinlashtirish va ular orqali tarqatilayotgan materiallar ustida nazoratni kuchaytirish uchun doimiy qo‘shimcha choralar ko‘rdi. Siyosiy Byuro maslahati bilan Kommunistik partiya yillar davomida matbuot erkinligini cheklovchi yanada qattiqroq qonunlar qabul qildi.²⁷ Bu esa Sovet hukumatiga, yillar davomida o‘zi istagan axborotni tarqatish va uni boshqarish imkoniyatini berib keldi. Axborotlar ustidan to‘liq nazorat o‘rnatish, hukumat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo‘lishining asosiy sababi – davlatning xavfsizligi uchun, deb talqin etilardi. Chunki, g‘oyaviy jihatdan turfa xillik kommunizm uchun manfaatli emasdi. Lekin, masalaga bu kabi yondoshuv, SSSRga nisbatan yillar davomida Sharqiy Yevropada umidsizlik va ishonchsizlik jarayonning tezlashi bilan ifodalanadi.

Axborotga ishonchsizlik va sovet hukumatga nisbatan sovuq munosabatni kuchaytirish uchun, g‘arbdagi ommaviy axborot vositalarining shart-sharoitlari yaxshilanib, imkoniyatlari yaxshilana boshladi. Ayniqsa Amerika ommaviy axborot vositalari tomonidan ommaning e‘tiboriga havola etilayotgan, har xil mavzulardagi, xususan ijtimoiy-iqtisodiy sohaga oid muammolar g‘arb dunyosi bilan qiyoslanib chop etilar yoki efirga uzatilardi. Sovet hukumati ideologlari ham bunga javoban mafkuraviy ishlarni har doim kuchaytirishdi. Sababi, ikkinchi jahon urushida ittifoqchi bo‘lgan gegemon davlatlar (SSSR, AQSh va Buyuk Britaniya), urushdan so‘ng bir-biri bilan itu mushuk bo‘lib qolgandi. Obrazli qilib aytganda, kuni-kecha oralaridan qil o‘tmagan davlalarining orasidan ola mushuk o‘tgandi. Ayniqsa, Amerika bilan SSSR o‘rtasidagi ziddiyatlar kuchaya bordi. Har ikkisi “sovuq urush” jarayonida bir-biridan ustun bo‘lish da‘vosi bilan, qarama-qarshi manfaatlari tufayli shu jarayonda yetakchi kuch mavqeida bo‘lishga harakat qilardi. Manfaatlari to‘qnashgani sari, nafaqat qurollanish poygasi, balki ommaviy axborot vositalari o‘rtasidagi kurash ham keskin tus oldi. Yaqin va Sharqiy Yevropa AQSh hamda SSSR ommaviy axborot vositalari siyosatining bahsli kurashning maydoniga aylandi. Yevropaning Sovetlar ta‘siri ostidagi qismini yaxshiroq nazorat qilish uchun, Sovet hukumati kuch ishlatar tuzilmalari xizmatidan ham foydalangan. Ular zo‘rlik bilan aholini, kommunistik g‘oyalarga ixlosmand qilish, sotsialistik qonun-qoidalarga rioya etishlarini ta‘minlash choralarini ko‘rganlar – siyosiy bosim o‘tkazish yo‘lidan borganlar.

Har bir davlat o‘zining siyosiy, iqtisodiy-ijtimoiy va boshqa sohalaridagi maqsad va vazifalarini hayotga tadbiiq etish uchun ommaviy axborot vositalaridan samarali foydalanib keladi. Mamlakat miqyosidagi yangilik va o‘zgarishlar, davlat siyosati, saylov va

²⁶ <http://www.jstor.com/stable/j.ctt1c2crfj.18>

²⁷ Pravda maqolalariga qarang: 1947.10.22, page 2, 1954.02.01, page 2-3, 1963.06.18 page 2, 1963.06.23 page 1, 1965.05.21 page 5, 1966.04.05, page 4, 1971.05.26, page 4, 1974.02 .23, page 4, 1981.04.24, page 4, 1984.01.10, page 4.

referendumlar haqida, odamlar orasida ijtimoiy fikr uygʻotishda, ularning ongida iliq munosabatni shakllantirishda matbuotning oʻrni va roli beqiyos: shuning uchun ham har bir davlat matbuotni oʻziga mayoq deb biladi. Shuningdek, mamlakat ichkarisi va tashqarisida targʻibotning oʻrni qanchalik ahamiyatli boʻlsa, mamlakat tashqarisida tashqi axborot xurujlaridan muhofazalanish uchun aksiltargʻibot ayniqsa muhim. Raqib tomon haqida gʻayri fikr uygʻotish, uni yomonotliq qilishda ham publitsistika yetakchi oʻrin tutadi. Shuning uchun ham Sovet Ittifoqi matbuot xizmatiga mamlakat ichida va undan tashqarida ham senzura faoliyatini kuchaytirish uchun maxsus imtiyozlar va moliyaviy koʻmak koʻrsatib keldi. Sovet hukumatining yillar davomida shakllangan mazkur siyosati, 1985 yili Mixail Gorbachev hokimiyat tepasiga kelganidan soʻng, bir oz yumshadi. Kuch ishlar tuzilmalari faoliyatida ham sezilarli oʻzgarishlar roʻy berdi. Senzuraning barham topishi bilan, oʻtgan bir necha oʻn yilliklar mobaynida tarkib topgan keskinliklar ham barham topa boshladi. SSSRning zaiflashib qolgani Amerika va Gʻarbiy Yevropa ommaviy axborot vositalari uchun yangi imkoniyatlar eshigini ochdi: “Amerika Ovozi” (Amerika Ovozi) dasturlarini tinglash butun SSSRda toʻsiqsiz amalga osha boshladi. Aytish joizki, 1989 yilga kelib M. S. Gorbachevning ochiqlik, oshkoralik siyosati SSSR hukumati uchun bir qator chigalliklarni tugʻdira boshladi. Bu esa Gorbachev hukumatini, kuch ishlar tuzilmalari tomonidan matbuotni senzura qilishni qayta tiklashga undadi. Lekin, uning OAVda bir necha bor ochiqlik va oshkoralik, tanqidga ijobiy munosabatda boʻlishlik haqidagi bayonotlari kuch tuzilmalari senzurasini qayta tiklash uchun jiddiy toʻsiq boʻldi.

Chunki, Berlin devorining qulashi hamda 1989 yillarning oʻrtalarida Sovet matbuotining erkinlashish jarayonidan soʻng, yana senzuraning joriy qilinishi Markaziy va Sharqiy Yevropada katta muammolarni keltirib chiqardi. Chunki aynan mana shu matbuot erkinligi sababli Berlin devori quladi bu esa Sharqiy blokning aksariyat mamlakatlarida kommunizmni tugatish borasidagi amaliy ishlarni jadallashtirdi. Natijada, Berlin devorining qulashini, Yevropada koʻpchilik, Sovet senzurasining barham topishi sifatida qarashi oldi. Chunki, aynan mana shu holatda Sovet hukumati matbuotni ayniqsa jonli efirlarni nazorat qilmay qoʻygani, targʻibot ishlariga beparvolik bilan munosabatda boʻlgani yaqin tarixda salbiy jihatlari yodda qolgan.

KPSS MK Bosh sekretari M.S. Gorbachev tomonidan matbuot ustidan KGB (Комитет государственной безопасности – davlat xavfsizlik qoʻmitasi) senzurasining bekor qilinishi, SSSRning ommaviy axborot vositalari toʻgʻrisidagi siyosatini zaiflashtirgan yagona omil emas edi. 1987 yilda “Перестройка и гласность” – “Qayta qurish va oshkoralik” deb nomlangan yangi siyosatning eʼlon qilinishi natijasida xorijiy vositalarining eshittirishlariga cheklolar yumshatilgan va bu SSSRning ichki media landshaftining oʻzgarishiga olib kelgan. Bu imkoniyatdan samarali foydalangan teleloyihalardan biri “Vzglyad” edi. Aynan shu loyiha ruknidagi koʻrsatuvlar hozirda Gʻarb jurnalistik shoularining sovetcha ekvivalenti sifatida oʻrganilmoqda. Buning sababi, “Vzglyad” oʻzining jonli efirlari orqali KGB senzurasini chetlab oʻtib, mamlakatda shuhrat qozonishga muvaffaq boʻldi. Sobiq KGB zobitlari va boshqa

hukumat amaldorlari bilan jonli suhbatlar o'tkazgan "VZGLYaD" ruknidagi ko'rsatuvlari ijtimoiy hayotda alohida qiziqish uyg'otdi.

Shu o'rinda aytish joizki, Gorbachev shaxsan mamlakatda o'zi bosh bo'lib yuritgan "Qayta qurish" siyosati muvofaaqiyatsizlikka uchrab, qudratli bir davlatni dabdala qilganini tan olmaydi. Uning advokatlari ham ko'r-ko'rona bu siyosatning jamiyki salbiy oqibatlari uchun mas'ullikni undan soqit qilmoqchi bo'lishadi: ya'ni, agar 1991 yilgi "avgust putchi" bo'lmaganida Gorbachevning yakunlanmay qolgan islohotlari sharaflil natijalar berishi mumkinligiga da'vo qiladilar. Shu bilan birga, o'tgan asrning 90-yillari mamlakatda vujudga kelgan iste'mol tovarlari taqchilligi, qashshoqlik va oxir-oqibat SSSRning parchalanib ketishini "Putch"chilarning gardaniga ilmoqchi bo'lishadi. "Kasalni yashirsang, isitmasi oshkor etadi" degan ibratli naql bor. Gorbachevning tarafdorlari haqiqatni harqancha bo'yab-bejajga harakat qilishmasin, kezi kelganda bilib-bilmay o'zlariga zid gapirayotganlarini ham sezmay qolishadi. Deylik, Gorbachev fondining asoschilaridan biri, falsafa fanlari doktori Aleksandr Sipko "xochga tortilgan qayta qurish siyosati" nomli maqolasida Rossiya liberallariga e'tiroz bildirib, bu jarayonda SSSRning so'nggi bosh kotibi Gorbachev va uning siyosati hal qiluvchi rol o'ynaganini ta'kidlaydi. Gorbachevning mana xizmatlarini rad etishga urinayotganlarga norozilik bildiradi. Shu fikri bilan u, qayta qurish siyosatining tub maqsadi SSSRni parchalashdan iborat ekanini e'tirof etayotganini anglamaydi

Shaxsning jamiyatda tutgan o'rni va ahamiyati masalasi donishmandlik fani – falsafaning doimiy mavzusi bo'lib kelgan. Kimdir bunga imon keltirsa, kimdir ishonchsizlik bilan qaraydi. SSSRning parchalanib ketishi masalasida ham ana shu nuqtai nazardan ikki xil yondoshuv kuzatiladi. Kimdir, mamlakatning boshida qanday rahbar turishidan qat'iy nazar u mana shunday qismatga giriftor bo'lishi muqarrar edi, degan farazni ilgari sursa, ayrim kishilar bu tanazzulning asosiy sababi, Raisa Maksimovnaga mute bo'lgan Gorbachevning irodasizligiga yo'yadi.

Tarixchilar, jamiyatshunoslarning fikriga ko'ra Mixail Sergeyevich Gorobchev faoliyati davrida bir qator xatoliklarga yo'l qo'yadi: "oshkoralik" siyosati, alkagol isimliklar ishlab chiqarishga barham berishi, KPSSni isloh qilishi va shunga o'xshash bir qator reformalari uzoqni ko'zlovchi siyosat emasligini, hattoki AQSh va Angliya siyosiy arboblari o'z chiqishlarida bu xususda bot-bot gapirib o'tganlarini ta'kidlashadi.

Biz shuning uchun ham yuqorida ana shu fakt va raqamlar misolida SSSRning tanazzuliga sabab bo'lgan omillarni tadqiq qildik.

Adabiyotlar

1. Советский политический словарь: Краткий словарь-справочник агитатора-информатора (Short Dictionary and Reference Book for the Agitator and political information Specialist) Moscow. Politizdat 1988. Pp.208-209
2. Горбачев в редакции «Правды» (M. S. Gorbachev as amended by Pravda). Pravda 1989. Page 1 October 24,

3. А.Романов, Сталинский план реконструкции столицы (Stalin's plan for the reconstruction of the capital). *Moskovskaya Pravda* 2001 November 09. P, 4
4. Michayel Kort, *A Briyef History of Russia*. Boston University. Pp, 152-194
5. Fiona Hill and Clifford Gaddy, *The Siberian Curse: How Communist Planners Left Russia Out in the Cold* (Washington, D.C.,2003).
6. Archiye Brown, *The Rise of Non-Leninist Thinking about the Political System*. PalgraveMacmillan, London 2004. Pp, 19-40
7. Мирослав Бужкевич. Мнения, мнения, мнения (Opinions, Opinions, Opinions). *Pravda* page1. June 5,1989.
8. Ответы М.С. Горбачева американскому журналу Time [MS Gorbachev's Answers to the American Time Magazine], ' *Pravda*, September 2, 1985, pp. 1-2.
9. Вадим Медведов. Горбачев выступает оксюморонам (Gorbachev speaking in oxumorons). *Pravda*, Page 4. September 25, 1988
10. Екатерина Добриенена, «Совет Экспертов. Уйти, что остаться?», *Российская газета*. 25 декабря 2006 г., с. 19.
11. ТАСС. Визит Михаила Горбачева на ФГР (Mikhail Gorbachev's visit to FGR). *Pravda* 1989 June 13, p, 5.
12. Ответы М.С. Горбачева на вопросы корреспондента "Правды" (MS Gorbachev's Answersto the Questions of a Pravda Correspondent). *Pravda* 1990 February 21, p, 1.
13. ТАСС: КГБ и гласность (KGB and Glasnost). *Pravda* 1989 May 1
14. В.Торопов, Мысли о честности в слюксах о публичности (Honesty Thoughts In RumorAbout Publicity) *Pravda* 1988 March 14. P, 2.
15. В.Большаков. Стратегии центров дезинформации "черной пропаганды" (Strategiyes of "blackpropaganda" disinformation centers).V. Bolshakov. P r a v d a 1 3 september 1 9 7 7 year, page 4
16. Manfred O. 'Media, Migrants and Marginalization: The Situation in the Federal Republic of Germany.'*The International Migration Reviyew* , Spring, 1984, Vol. 18, No. 1 (Spring, 1984), pp. 111-121.
17. <http://www.jstor.com/stable/j.ctt1c2crfj.18>
18. ТАСС. Перестройка: нам нужно чем заняться Перестройка: we need things to do). *Pravda* 1990 April 21 . pp,1-4. See Robert A. Dahl, "Why All Democratic Countries Have Mixed Economies," in John W. Chapman and Ian Shapiro, eds., *Democratic Community*. New York: Random House 1993, pp. 46-62.
19. Sovetskiy narod v borbe za soksranieniye i uprocheniye mira. *Pravda* str. 1 29 avgusta 1970 g. (The Soviet People In The Struggle For The Preservation And Strengthening Of Peace). *Pravda* Page 1. Wednesday "August 29, 1970
20. Manifest narodam mira. (Manifesto to the peoples of the world) *Pravda* p-3. November 23, 1950

21. Vospitaniye sovetskogo patriotizma - vajneyshaya zadacha ideologicheskoy raboty.. (The upbringing of Soviet patriotism is the most important task of ideological work.) Pravda 1963 June 28. Page 1
22. Novoe Russkoe Slovo, No.14266, Pravda, May 17, 1951, page(s):3
23. Bolshakov V. S. «Strategii tsentrov dezinformatsii «chernoy propagandy». Strategies of "black propaganda" disinformation centers. Pravda 13 September 1977 year, page 4
24. S.Golyakov, Smena vyveski, ili chto skryvayetsya za reorganizatsiyey organov propagandy S ShA.. (Change of signboard, or what is hidden behind the reorganization of the US propaganda organs). Pravda 1978, February 22. Page 4
25. TASS. Sbor amerikanskix ultras (Gathering of American Ultras). Pravda. 1983. 20 fevralya. Str. 4.
26. A.Zdanov «O mejdunarodnoy obstanovke». Pravda str. 2-3. 1947.10.22 (“On the international situation’ Pravda p,2-3. 1947.10.22)
27. Sovetskiy narod v borbe za soksraniye i uprocheniye mira. ul. Pravda-1, 29 avgusta 1970 g. (The Soviet People In The Struggle For The Preservation And Strengthening Of Peace).Pravda Page 1. Wednesday "August 29, 1970
28. Propagandistskoye i agitatsionno-boyevoye ideologicheskiye vooruzhennyye partii. «Pravda» str. 1. 1953.02.11. (Propaganda and agitation-battle ideological weapon of the party) Pravda, p 1. 1953.02.11
29. Manifest narodam mira 1950. (Manifesto to the peoples of the world) Pravda p-3. November 23, 1950
30. Novoye Russkoye Slovo, No.14266, «Pravda», 17 maya 1951 g., str.:3
31. Current Digest of the Post- Soviet Press, Featured News Stories. Minneapolis, USA.1985-1991
32. Manfred O. Media, Migrants and Marginalization: The Situation in the Federal Republic of Germany. The International Migration Review, Spring, 1984, Vol. 18, No.1 (Spring,1984), Published by: Sage Publications, Inc. on behalf of the Center for Migration Studies of New York, Inc.
33. William C. Fletcher. Religious Dissent in the USSR in the 1960s. Cambridge University Press 1971.
34. Peter Kenez. A History of the Soviet Union from the Beginning to the End. University of California, Santa Cruz. Cambridge University Press. 1999, 2006.